УДК 355.469(477.83)„1939”

Андрій КОЗИЦЬКИЙ

АВІАЦІЯ У БОЯХ ЗА ЛЬВІВ У ВЕРЕСНІ 1939 РОКУ

Стаття присвячена використанню авіації під час боїв за Львів у вересні 1939 року.

Ключові слова: Львів, авіація, Друга світова війна.

Статья посвячена использованию авиации во время боев за Львов в сентябре 1939 года.

Ключевые слова: Львов, авиация, Вторая мировая война.

Article is devoted to the use of aircraft during the battles for Lviv in September 1939.

Keywords: Lviv, aviation, World War II.

Участь військово-повітряних сил в німецько-польській війні вересня 1939 року належить до порівняно добре вивчених аспектів військової історії. Упродовж повоєнного періоду польські дослідники підготували на цю тему цілу низку праць. Друком з’явилися історії окремих авіаційних підрозділів, важливі джерельні публікації, синтетичні нариси, присвячені бойовим діям у певних регіонах. Серед робіт такого плану насамперед варто відзначити праці Єжи Павляка[1], Єжи Цинка[2], Анджея Ґласса[3] та інших. Ряд предметних і фахових робіт на цю тему опублікував дослідник із Ряшева Анджей Олейко[4]. Бойове застосування німецьких військово-повітряних сил у німецько-польській війні 1939 року детально розглянув у своїй двотомовій монографії молодий німецький дослідник Маріус Еммерлінґ[5].

Однак, в українській історіографії згадана тематика поки що залишається маловідомою. Окремі відомості про події повітряної війни вересня 1939 року у небі Західної України український читач може отримати лише з праць Леоніда Кукурудзи[6].

Від травня 1925 року у Львові базувався 6-й авіаційний полк Війська Польського. Станом на літо 1939 до складу полку входили три дивізіони: винищувальний в складі 161-ї та 162-ї ескадрилій; лінійний в складі 64-ї та 65-ї ескадрилій; дивізіон спостереження (розвідувальний) в складі 63-ї та 66-ї ескадрилій. На озброєнні винищувального дивізіону перебували 12 винищувачів ПЗЛ П-11 та 10 винищувачів ПЗЛ-7. Лінійний дивізіон

був укомплектований 20 літаками ПЗЛ П-23 „Карась", а дивізіон спостереження сімома машинами РВД-14 „Чапля" та сімома Р-XIII „Люблин". Загалом у полку було 56 літаків[7]. Розміщений у Львові 6-й авіаційний полк підпорядковувався 1-й Авіаційній групі у Варшаві.

Оскільки у Львові було летовище цивільної авіації, а крім того місто стало значним центром розвитку спортивної авіації, тут зосереджувалася певна кількість цивільних літаків, які, згідно із мобілізаційними планами, у разі війни мали бути передані військовим частинам.

У ході реорганізації польської військової авіації напередодні Другої світової війни зі складу 6-го авіаційного полку була виділена частина служб, на основі яких після оголошення мобілізації 23–25 серпня 1939 року створено авіаційну Базу Львів (№ 6). До Бази увійшли ремонтні майстерні, склади пального та запасних частин, інтендантство, частини ППО, медслужба і т. ін. База мала обслуговувати авіаційні підрозділи, які діятимуть на її території. Територія відповідальності Бази Львів збігалася із територією VI-го військового корпусу. Восени 1939 року тут мало початися спорудження великих складів паливно-мастильних матеріалів. Ще одні такі склади від літа 1939 року будували ближче до Львова, поблизу м. Дрогобича, однак вони належала до району Бази Островєц (у місті Островец Свентокшиські – тепер адміністративний центр Свєнтокшизького воєводства, Польща)[8].

Протиповітряну оборону військових об'єктів, розташованих у Львові, а також самого міста забезпечував 6-й дивізіон протиповітряної артилерії. На озброєнні цього підрозділу перебували зенітні гармати калібром 40 мм, які випускали у Польщі за ліцензією шведської фірми „Бофорс". Згідно зі штатом, батарея гармат вз. 36 калібру 40 мм складалася з трьох взводів по дві гармати. Гармати були несамохідними, залежно від обставин їх могли перебазовувати зі швидкістю 20–30 км/год. Норматив розгортання у бойову позицію батареї таких гармат становив 3 хвилини[9].

У другій половині серпня 1939 року зі зростанням напруги у німецько-польських стосунках стало відчутним наближення ймовірного збройного конфлікту. Керівництво цивільною владою Львова 26 серпня 1939 року звернулося до мешканців міста із закликом взяти участь у копанні протибомбових укриттів. Упродовж кількох днів у Львові було їх викопано велику кількість. Найбільше локалізувалося в околицях Галицького ринку, головної пошти, парку напроти головного корпусу Львівського університету[10].

Відповідно до польського мобілізаційного плану, 23 серпня 1939 року розташований у Львові 6-й авіаційний полк був переведений у стан воєнної готовності. Винищувальний і розвідувальний дивізіони включені до складу авіації армії „Лудзь" (Łódź). Лінійний дивізіон передано у підпорядкування Бомбовій бригаді, штаб якої містився у

Кракові. Транспортні колони із наземним майном винищувального і розвідувального дивізіонів 26 серпня виїхали з міста. У наступні дні зі Львова почали перебазовуватися й бойові машини авіаційного полку. Останні літаки 6-го авіаційного полку залишили львівське летовище 31 серпня[11]. За день до розв'язання війни, 31 серпня, у Львові було оголошено стан підвищеної готовності сил ППО, після чого зенітні артилерійські і кулеметні підрозділи зайняли вогневі позиції[12].

Друга світова війна почалася для Львова 1 вересня 1939 року – уранці з львівського летовища Скнилів вилетіли 9 літаків 56-ї розвідувальної ескадрильї армії „Карпати" (Karpaty), яка напередодні прибула повітряним шляхом до міста. База Львів передала цій ескадрильї два реквізовані тренувально-спортивні літаки РВД-8[13]. Ескадрилья тримала курс на летовище в селі Мровля (тепер Жешівського повіту Підкарпатського воєводства).

Близько 11.00 того дня німецька авіація здійснила перший бомбовий наліт на місто. У цьому авіанальоті взяли участь 30 літаків „Гейнкель" Ге-111 П-1 зі складу другої групи 4-ї бомбардувальної ескадрильї (II./KG.4) 4-го повітряного флоту. Групою командував підполковник Ердманн. На бомбардування Львова німецькі літаки прямували з летовища міста Оелс (тепер м. Олесніца Дольношльонського воєводства Польщі) у Силезії. Траса польоту була прокладена великою дугою на південь таким чином, що бомбардувальники увійшли у повітряний простір Польщі з боку Північної Словаччини.

Реквізовані польським військом спортивні літаки у пошкодженому німецькими бомбами ангарі львівського летовища Скнилів. Фото вересня 1939 р.

Перший бомбовий удар по Львову був скерований на летовище Скнилів, а також головний міський вокзал. Внаслідок цього авіаудару загинуло 33 особи, однак матеріальні втрати були невеликими. Ані летовище, ані залізничний вокзал не припинили своєї діяльності. На летовищі Скнилів німецькі бомби пошкодили ангари та кілька старих спортивних і тренувальних літаків. Польській протиповітряній обороні не вдалося збити жодної з німецьких машин.

У наступні дні німецька авіація кілька разів бомбила залізничну колію між Львовом і Краковом, особливо сильними були нальоти 3–4 вересня, проте головні цілі авіаударів лежали порівняно далеко від Львова[14]. Чергового авіаудару по Львову німецькі пілоти завдали 5 вересня. Того самого дня бомбардування зазнали залізничні вокзали та станційні споруди на лініях сполучення Львів–Перемишль, а також Львів–Стрий та Львів–Самбір.

Потужного повітряного удару по львівському летовищу Скнилів німці завдали 7 вересня. Тоді летовище бомбили 26 бомбардувальників „Гейнкель" Ге-111 з першої групи 55-ї бомбардувальної ескадрильї (I./KG. 55). Наліт прикривали 8 винищувачів „Мессершмітт" Ме110 зі складу першої групи 76-ї ескадрильї важких винищувачв (I. /ZG. 76)[15]. Того самого дня бомбардувальники „Дорньє" До-17 зі складу третьої групи 2-ї ескадрильї пікіруючих бомбардувальників (III./StG. 2) атакували військові цілі у Стрию та Дрогобичі.

Зважаючи на те, що упродовж першого тижня війни у складі армії „Краків" не було жодного винищувального авіапідрозділу, німецькі літаки, які здійснювали нальоти на Львів, майже не мали протидії. По них стріляла лише розташована у Львові протиповітряна артилерія. 7 вересня польське командування прийняло рішення об'єднати авіаційні підрозділи армії „Краків" та „Карпати"[16]. 10 вересня до Львова повітрям перебазовано чотири літаки ПЗЛ П-23Б „Карась" зі складу 31-ї розвідувальної ескадрильї. Приземляючись на летовищі Скнилів, злітна смуга якого не була відремонтована після німецького бомбардування, зазнали аварій три із чотирьох машин. Літаки поламали шасі, потрапивши у вирви від бомб, ніхто із екіпажів не постраждав. Однак, через відсутність належних фахівців та спеціальної техніки відремонтувати ці легко пошкоджені машини так й не вдалося[17].

Починаючи від 9 вересня для супроводу німецьких бомбардувальників, що діяли в околицях Львова, почали здійснювати вильоти винищувачі ВПС Словаччини, яка спільно із Третім Райхом вчинила агресію проти Польщі. Перша спільна операція німецьких і словацьких повітряних сил відбулася на південь від Львова у районі Самбір–Хирів–Нижанковичі. Під час цієї операції словацькі винищувачі „Авіа" Б.534 прикривали наліт німецьких бомбардувальників „Юнкерс" Ю-87 Б-1 „Штука".

Німецький солдат розглядає розбитий польський літак ПЗЛ П-23Б „Карась”, який під час посадки на львівському летовищі Скнилів потрапив колесами у вирву від авіабомби. Фото вересня 1939 р.

Тим часом німецькі війська упритул наблизилися до Львова. Німецька ударна група, що пробилася на 70 км углиб території, контрольованої поляками, складалася з чотирьох рот альпійських стрільців, роти саперів, двох рот протитанкової артилерії, протитанкового артилерійського дивізіону та двох взводів зенітних гармат калібром 20 мм. 12 вересня близько 14.30 передові частини німецьких військ зі складу 1-ї альпійської дивізії з'явилися на західній околиці міста. Військами, які перші вийшли до Львова, командував полковник Фердинанд Шернер. Наблизившись до Львова, німці розпочали битву за місто. У перший день боїв близько п'ятої години пополудні вони зуміли навіть прорватися на околицю міста, досягнувши костелу св. Ельжбети (тепер церква св. Єлизавети та Ольги) на вул. Городоцькій. Надзвичайними зусиллями, скерувавши у бій навіть поліційні підрозділи, до 19.00 години польська сторона зуміла ліквідувати цей прорив. Відтак почалася позиційна боротьба.

Того-таки 12 вересня польські війська змушені були залишити розташоване на західній околиці міста військове летовище Скнилів, а на ньому – кілька виведених з ладу польських літаків[18]. За попередні дні летовище зазнало семи бомбардувань (1, 2, 5, 7, 9, 11 та 12 вересня), його злітна смуга була серйозно пошкоджена вирвами від авіабомб, більшу частину яких так і не засипали.

Пошкоджені польські літаки РВД-8 на львівському летовищі Скнилів. Фото вересня 1939 р.

Тоді, коли із заходу до Львова підійшли німецькі війська, озброєна група українських націоналістів чисельністю 15 осіб під командуванням братів Івасиків захопила польське польове летовище в с. Оброшино на північний захід від Львова. Українці заволоділи 8 літаками, 2 кулеметами і 70 гвинтівками, а також взяли полонених, яких, щоправда, одразу ж відпустили[19]. Оскільки повстанці не мали змоги використати захоплені літаки, їх, імовірно, залишили на місці, забравши лише трофейну стрілецьку зброю.

Починаючи із першого дня наземних боїв за Львів, німецька авіація здійснювала тактичні удари по позиціях польської оборони у місті. Вже 12 вересня вчинено кілька таких нальотів. Польська сторона активно протидіяла силами ППО. На той момент протиповітряна оборона Львова була зміцнена частинами, переведеними до міста внаслідок німецького наступу. Зокрема, до Львова прибули два взводи зенітних гармат калібру 40 мм із Жешова (тепер адміністративний центр Підкарпатського воєводства Польщі), один взвод таких самих гармат із Кросна (тепер повітове місто Підкарпатського воєводства, Польща) і рота важких зенітних кулеметів із Перемишля (тепер повітове місто Підкарпатського воєводства, Польща)[20]. Загалом, на озброєнні польських зенітників у ході наземних боїв за Львів було 6 зенітних гармат калібром 75 мм, 10 зенітних гармат калібру 40 мм, а також 14 важких зенітних кулеметів. Згодом у місті навіть з'явився надлишок засобів ППО. Оскільки до Львова і далі прибували зенітні підрозділи, частину із них відправили до Золочева, де мали концентруватися польські резерви. Щоправда, у Львові з часом почав відчуватися брак набоїв до зенітних гармат. Станом на 15 вересня у місті їх лишилося тільки 2000[21].

15 вересня польський підрозділ, що пробився на допомогу Львову з боку Перемишля, захопив у Мужиловичах (тепер село Яворівського району Львівської області) низку трофеїв, серед яких була батарея німецьких зенітних гармат. Однак поляки не стали їх забирати із собою, а лише облили бензином і підпалили[22]. Німецький підрозділ, який був розбитий у Мужиловичах, встиг викликати авіапідтримку. Щойно польські сили залишили місце бою й вирушили у напрямку Львова, як на село здійснила авіаналіт група бомбардувальників „Дорньє" До-17.

Бажаючи піднести бойовий дух оборонців Львова і мешканців міста, львівська преса писала про те, що в ході відбиття німецьких авіанальотів було збито кілька німецьких бомбардувальників[23]. Насправді польським зенітникам вдалося лише пошкодити кілька машин супротивника. Зокрема, 8 вересня розбився при посадці на аеродромі у словацькому селі Вінне (тепер район Михалівці Кошицького краю, Словаччина) німецький бомбардувальник „Дорньє" До-17, уражений зенітним вогнем під час нальоту на Львів. Наступного дня, 9 вересня, на летовищі Ішла

біля Пряшева розбився при посадці словацький винищувач „Авіа" Б.534, також підбитий над Львовом. При аварії цього літака загинув його пілот Віліам Яловяр[24].

Пополудні 14 вересня німецькі літаки знову бомбардували Львів, бомбового удару зазнала також станція Красне за 40 км на схід від міста. Через сильні руйнування на станції було ускладнено вивантаження військових вантажів, які туди прибували. Повітряними ударами 14 вересня німецькій авіації вдалося на певний час перервати залізничне сполучення Львова у північно-східному, східному та південному напрямках.

15 вересня внаслідок німецького бомбардування вийшов з ладу водотяг у Добростаях, через що у Львові забракло води, а отже не стало змоги гасити пожежі, які виникали через артобстріли та бомбардування із повітря. Винищувачі із німецької першої групи 77-ї винищувальної ескадрильї (I./JG.77) виконували у районі Львова польоти на вільне полювання, однак польських машин у повітрі не зустріли. У самому місті 15 вересня німецькі бомби пошкодили українську греко-католицьку церкву Св. Духа, що стояла поряд із будинком головної пошти.

Німецька ударна група, яка зав'язала бої за Львів, дуже відірвалася од своїх головних сил. 14 вересня німецьке командування почало постачати її, скидаючи вантажі із транспортних літаків у спеціальних контейнерах на парашутах. Першого дня такі вантажі доправляли 9 літаків „Юнкерс" Ю-52. У контейнерах містилися боєприпаси, харчі й цигарки. Німецькі і польські позиції були надто близько одні від одних, тому німецьким пілотам не завжди вдавалося скинути вантажі у розташування власних сил. Виконуючи це завдання, німецькі пілоти знижувалися до висоти 300 м, однак частина парашутів усе ж потрапила у розташування польської 10-ї бригади кавалерії під командуванням підполковника Станіслава Мачка. Командир бригади правильно оцінив ситуацію, уважаючи, що скидання боєприпасів та харчів німецьким військам із повітря свідчить про їхнє скрутне становище із постачанням, тому здійснив нічну атаку на німецькі позиції у районі Грибович (тепер села Великі та Малі Грибовичі Жовківського району Львівської області). Захоплені в ході цієї атаки німецькі полонені підтвердили, що солдати ударної групи Ф. Шернера голодують і їм бракує амуніції.

Постачання німецьких сил повітряним шляхом тривало і в наступні дні. 16 вересня на південь від Львова у районі Сихова опустився на парашуті вантажний контейнер із німецького транспортного літака. Контейнер упав на нейтральній смузі, першими до нього встигли поляки. Німецькі військові спробували відбити вантаж. У результаті бою з польського боку було семеро поранених, проте вантаж вони зуміли привезти до Львова[25].

Загалом під час боїв за Львів німецьким силам, які діяли у районі міста, було скинуто з повітря 60 тисяч пайків їжі та 180 тисяч набоїв.

Крім того, на польове летовище, розташоване на північ від Рави-Руської, транспортними літаками „Юнкерс" Ю-52 німці постачали паливо у бочках. 18 вересня у районі Шкло (тепер селище міського типу Яворівського району Львівської області) розбився транспортний літак „Юнкерс" Ю-52.

Незважаючи на те, що вже 12 вересня головне летовище Львова захопили німці, в його околицях і далі діяли польські пілоти.

Певний час в околицях Львова діяли польські пілоти авіаційного взводу Варшавської танково-моторизованої бригади[26], створеного вже після початку війни на основі особового складу і техніки Центру авіаційного вишколу в Денбліні (тепер місто у Люблінському воєводстві Польщі). Його командиром став капітан Юліан Лаґовський. Авіаційний взвод обслуговували два літаки – спочатку застарілі машини „Потез" XXVБ2, які 6 вересня замінили на легкі бомбардувальники ПЗЛ П-23А „Карась"[27]. Після того, як 13–14 вересня армія „Люблін" почала відступати у загальному напрямку на Львів, авіаційний підрозділ Варшавської танково-моторизованої бригади отримав спеціальне завдання – доставити до Львова лист генерала Тадеуша Піскора, в якому командувач армії „Люблін" просив командування VI-го Воєнного округу вислати в район Замостя (тепер місто Люблінського воєводства Польщі) конвой з вантажем 40 тонн пального для танків та автомобілів Варшавської танково-моторизованої бригади. Зважаючи на виняткову вагу завдання, для його виконання вислано одразу обидва літаки авіаційного взводу бригади. Виліт здійснено з польового летовища поблизу маєтку Радлін біля Хлодля. На шляху до Львова один із екіпажів у складі капітана Юліана Лаґовського та поручника Антонія Фоельнаґеля виявив у районі Рави-Руської велику німецьку моторизовану колону, що рухалася в напрямку на Немирів (тепер селище міського типу Яворівського району Львівської області), а також німецьке польове летовище на північ від Рави-Руської (тепер місто Жовківського району Львівської області).

Долетівши до Львова, обидва польські екіпажі спробували здійснити посадку на аеродромі Скнилів, не маючи інформації про те, що летовище вже зайняли німці. При спробі посадки польські машини обстріляли німці. Пілотам довелося летіти далі, обминаючи міську забудову Львова з північного боку. У районі залізничного двірця „Підзамче" польські літаки вдруге зазнали обстрілу із землі, цього разу по них стріляли польські військові. Не знаючи ситуації в місті, й припустивши, що Львів вже могли зайняти німці, польські льотчики вирішили здійснити посадку в селі Пикуловичах (тепер Пустомитівського району Львівської області), за 20 км на схід від Львова. Звідти на позиченому велосипеді поручник А. Фоельнаґель відвіз листа до командувача оборони Львова генерала Владислава Лянґнера. Незважаючи на те, що прохання було вчасно передане адресатові, пального зі Львова не надійшло[28]. Генерал В. Лянґнер

послався на те, що сухопутні шляхи на Замость зі Львова вже перерізали німецькі війська.

Оскільки в обох літаках Авіаційного взводу Варшавської бригади майже не залишалося пального, а у Львові знайти авіаційний бензин не вдалося, Ю. Лаґовський вирішив вилетіти далі на схід у район Радехова (тепер районний центр Львівської області), де сподівався застати ескадрилью під командуванням капітана Яна Черного. У ній польські пілоти мали намір поповнити запаси пального. Уранці 15 вересня обидва „Карасі" бригади попрямували до Радехова. Однак, на розташованому на південний схід від Радехова провізочному летовищі льотчики не застали жодного підрозділу. Там було лише кілька літаків РВД-8, які пильнували офіцер і польські солдати. Пального у Радехові не виявилося, і польські пілоти злили залишки палива з обох бомбардувальників „Карась" у баки одного РВД-8 і на ньому вилетіли на пошуки штабу армії „Люблін" (екіпаж у складі Ю. Лаґовського та А. Фоельнаґеля). Віднайшовши штаб, Ю. Лаґовський і А. Фоельнаґель знову отримали наказ летіти до Львова, де передати В. Лянґнерові категоричну вимогу доставити пальне в район Рави-Руської. Крім цього, пілоти мали привезти назад якомога більше військових топографічних карт, бо підрозділи армії „Люблін" зовсім їх не мали. На шляху до Львова польським пілотам довелося здійснити вимушену посадку поблизу м. Угнева (тепер Сокальського району Львівської області). Аби поповнити запаси палива у баках літака, місцеві поляки злили бензин із приватного автомобіля і дали кільканадцять літрів спирту. На цій бензиново-спиртовій суміші РВД-8 долетів 17 вересня до Львова, де здійснив посадку на території кінного манежу, розташованого в казарменому комплексі 14-го полку Язловецьких уланів на вул. Личаківській.

Хоча наказ про постачання палива був категоричний, командувач оборони Львова знову відмовився передати бензин, він надав лише велику кількість карт. Повертатися до штабу армії „Люблін" запланували наступного дня. 18 вересня, пробуючи злетіти з території кінного манежу при сильному боковому вітрі, Ю. Лаґовський і А. Фоельнаґель розбили літака, та самі не постраждали. Знайшовши у місті вантажівку і бочку бензину, польські пілоти виїхали в район Радехова, де заправили ще одного залишеного там РВД-8, на якому вилетіли до Угорщини. Того самого дня польські пілоти зуміли здійснити посадку в Мукачевому на Закарпатті. Вилетіти на Закарпаття, яке на той час перебувало у складі Угорщини, польські пілоти вирішили після того, як отримали повідомлення про вступ на територію Західної України підрозділів Червоної армії.

Під час боїв на підступах до Львова та на околицях міста польська сторона активно використовувала літаки авіаційних взводів зв'язку – допоміжних підрозділів наземних сил. Станом на 15 березня 1939 року

у Війську Польському було 12 таких авіаційних взводів[29]. Пілоти цих підрозділів виконували не тільки зв'язкові польоти, але й розвідувальні завдання. У районі Львова упродовж 9–14 вересня діяли авіаційні взводи № 3 і № 11, які належали сухопутним силам армії „Краків".

Авіаційний взвод № 3 перебазувався на Львівщину із Медики (тепер село Перемиського повіту Підкарпатського воєводства) 9 вересня[30]. Попервах він розмістився у Яворові (тепер районний центр Львівської області), на захід від Львова. На той момент у підрозділі залишався тільки один літак „Люблін" P-XIII, тимчасово командував взводом поручник Ґотфрид Турнау. 11 вересня у Львові польські пілоти отримали два літаки РВД-8, а 13 вересня у Кам'янці Струмиловій (тепер м. Кам'янка Бузька Львівської області), – ще два цього самого типу, які, очевидно, належали якомусь цивільному аероклубові і повітряним шляхом були евакуйовані до Галичини. 12 вересня авіаційний взвод № 3 базувався у Кам'янці Струмиловій, 13–14 вересня – у Золочеві на Львівщині. Перебуваючи в околицях Львова, польські пілоти виконували зв'язкові польоти в район Яворова, Замостя і т. ін. Через аварію під час посадки у Золочеві 14 вересня розбився літак РВД-8, пілот капрал Шумилевич загинув. Згодом авіаційний взвод № 3 був перебазований до Тернополя[31].

Авіаційний взвод зв'язку № 11 виконував польоти з летовищ у Білці Шляхетській та Золочеві.

Розвідувальні польоти в район Львова виконували польські льотчики 26-ї розвідувальної ескадрильї, яка перебувала на летовищі поблизу Загвоздця (Загвіздя). 17 вересня два таких польоти здійснили літаки P-XIIID (командири – поручник-спостерігач Станіслав Круль і поручник-спостерігач Ян Пражмовський). Під час першого було виявлено німецьке польове летовище і велике скупчення військової техніки. Ян Пражмовський, який пілотував машину у другому польоті, зробив спробу приземлитися на летовищі Скнилів у Львові, але потрапив під сильний обстріл. Коли його літак з'явився над Скниловом, по ньому відкрили вогонь і з німецьких, і з польських позицій. Розібравшись у ситуації, пілот відмовився од наміру здійснити посадку й скинув інформацію про виявлені німецькі позиції у вимпелі[32]. Ще один екіпаж польської 63-ї розвідувальної ескадрильї на літаку РВД-14 „Чапля" 17 вересня вилітав на розвідку позицій польських сил, які з півночі пробивалися на допомогу Львову. Екіпаж встановив контакт з цими підрозділами, однак на зворотному шляху до свого летовища в околицях шосе Броди–Золочів польські пілоти зустрілися з двома німецькими бомбардувальниками „Дорньє" До-17, бортові стрільці яких зуміли збити польську машину[33].

15 вересня бойові вильоти в район Львова виконували польські пілоти-винищувачі, що базувалися поблизу Бережан (тепер районний центр Тернопільської області). Серед них був підпоручник Станіслав

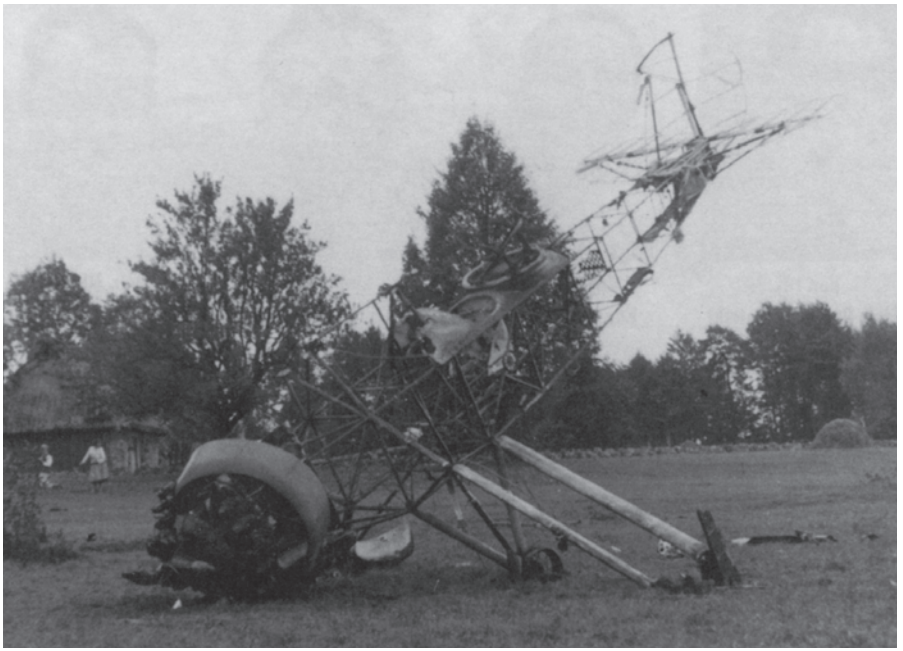

Польський літак „Люблін" P-XIII, спалений на землі в околицях Яворова коло Львова

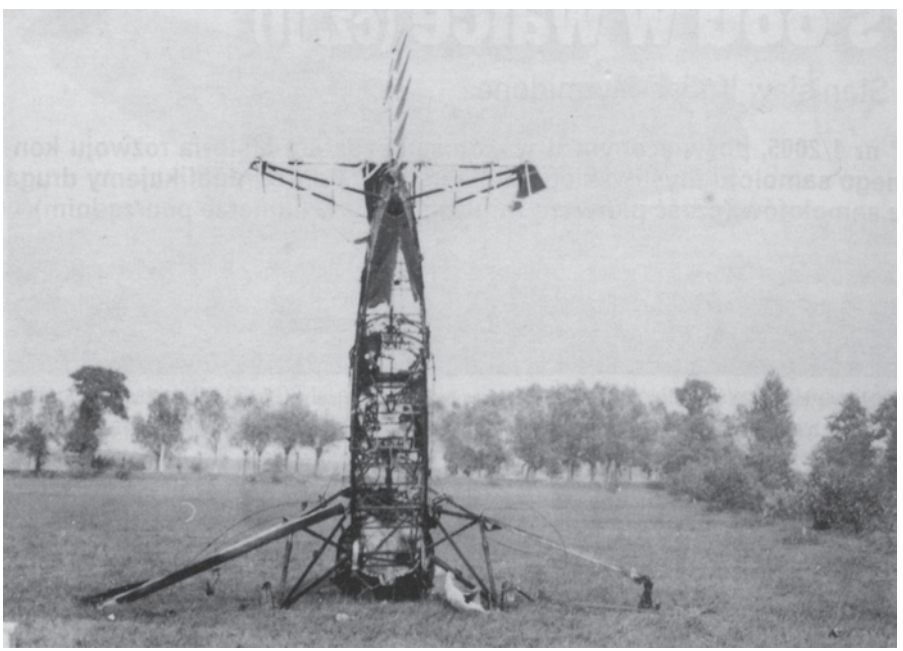

Скальський, пілот 4-го Торунського авіаційного полку[34]. На захід від Львова польські пілоти штурмували німецьку колону. С. Скальський так описав цей бій: „Пролетівши Львів, ми знизилися. Ми мали завдання розвідати всі дороги, що вели на Львів... Унизу з'явилася довга кавалерійська колона на марші. Подібність їх кавалерійських мундирів до наших авіаційних була настільки вражаючою, що у перший момент я подумав, що це наші. Але шоломи! Німці моментально розсипалися й поховалися, використовуючи усілякі складки місцевості та сусідні кущі. Наші кулемети вже стріляли по найбільших скупченнях ... Німці швидко організували оборону. Почався поєдинок між їх позиціями кулеметів та нами. Гнізда оборони протрималися недовго"[35].

Від 17 вересня німецька авіація інтенсивно бомбила польські сили групи військ під командуванням генерала Казимеж Сосновського, які через ліси в околицях Яворова проривалися із заходу на допомогу Львову[36]. Повітряні удари були скоординовані з діями частин 1-ї альпійської дивізії, яка наступала на поляків з боку Городка, а також частинами 7-ї піхотної дивії, що діяла з боку Яворова. Опівдні 17 вересня пілот винищувача зі складу 113-ї винищувальної ескадрильї Бригади переслідування (Brygady Pościgowej) Ієронім Дудвал доставив генералові К. Сосновському наказ головнокомандувача усіх збройних сил Польщі маршала Едварда Ридз-Сміглого відходити у напрямку до кордону з Румунією, де мала бути створена нова оборонна позиція. Оскільки наказ був датований ще 13 вересня, генерал вирішив його не виконувати, уважаючи, що він дуже спізнився, а загальна ситуація тим часом змінилася. Передавши К. Сосновському спізнілий наказ, І. Дудвал піднявся у повітря, і вже через кілька хвилин після зльоту збив у околицях Янова (тепер селище міського типу Івано-Франкове Яворівського району Львівської області) німецький літак-розвідник „Геншель" Гш-126[37], що став останньою повітряною перемогою польських пілотів над німцями у війні вересня 1939 року.

Починаючи з 17 вересня 1939 року, коли о 05.00 східний кордон Польської держави перетнула Червона армія, у повітряному просторі Галичини з'явилася радянська військова авіація. З перших годин операції радянські літаки почали здійснювали польоти углиб контрольованої поляками території. Бажаючи уникнути можливих помилок, за три години до перетину кордону радянська сторона передала німцям прохання про те, аби німецькі літаки не залітали східніше лінії Білосток–Брест–Львів[38].

Незважаючи на домовленість, зустрічі у повітрі усе ж траплялися. Близько полудня 17 вересня в околицях Львова вперше зіткнулися у повітрі німецькі і радянські літаки. Виконуючи патрульний політ із завданням вільного полювання в районі на захід від Львова (Перемишль–

Рава-Руська–Львів), ключ німецьких винищувачів „Мессершмітт" Ме-109Е зі складу I./JG.77 зустрів у повітрі групу радянських винищувачів „Полікарпов" І-16. Політ відбувався з 10.00 до 13.05[39]. Радянські пілоти, які порушили лінію домовленої із німцями зони діяльності, німецьких винищувачів, швидше за все, не помітили.

Згідно із радянською інформацією, 18 вересня на схід від Львова, в околицях Золочева, стався повітряний бій між двома польськими винищувачами і дев'ятьма радянськими бомбардувальниками СБ-2. Польські пілоти провели дві атаки (одну на зустрічних курсах, другу – ззаду згори), після чого відлетіли у напрямку Львова. Пошкоджень радянські бомбардувальники не зазнали[40]. Історія цього повітряного бою є досить таємничою, оскільки на той час, коли відбулася сутичка, польських винищувачів у Львові чи його околицях вже не було. Не виключено, що радянські винищувачі атакувала лише одна польська машина, яку пілотував майор Мєчислав Мюмлер, що служив у 3-му Познанському винищувальному дивізіоні. Саме 18 вересня він вилетів на винищувачі із Ковеля (тепер районний центр Волинської області) до Львова, але побачивши, що летовище Скнилів вже зайняли німці, вирішив прямувати до Румунії[41]. Тримаючи курс зі Львова на схід, він міг натрапити у околицях Золочева на радянські бомбардувальники, які й атакував.

Ще того самого дня радянська сторона рапортувала, що в околицях Львова було помічено 8 польських винищувачів, летовище Скнилів покинуте, зате на старому летовищі Левандівка стоять польські винищувачі. Появу групи радянських літаків над Львовом 18 вересня зафіксувала протиповітряна оборона міста. Однак, оскільки не було наказу трактувати радянські літаки як ворожі, вогню по них ППО Львова не відкривала[42].

Уночі 19 вересня з боку Винник до Львова підійшли перші радянські наземні підрозділи. Однак повністю кільце облоги довкола міста ще не замкнулося. Уранці 19 вересня через Кам'янку Струмилову і Дубляни до Львова прибули три польські ешелони з військовим майном та зброєю, яку евакуювали з Радома, Денбліна та Стараховіц. Ці потяги привезли разом з іншим чотири зенітні гармати калібру 40 мм, а також стрілецьке озброєння і боєприпаси, яких з лишком могло вистачити на те, аби озброїти цілу дивізію[43].

На відміну від радянських машин, німецькі літаки польська ППО і далі трактувала як ворожі. 20 вересня сили ППО у Львові вели інтенсивний вогонь по німецьких літаках, що з'являлися над містом. Згідно із рапортом командира 1-го взводу 1-ї зенітної батареї підпоручника Болеслава Щенсного-Левицького, його батарея збила того дня два німецьких літаки-розвідники[44].

Німецькі і радянські війська у районі Львова досягли домовленості про те, що німці відступлять на захід, як тільки польські сили у місті при-

пинять опір. Уранці 22 вересня 1939 року у Винниках генерал В. Лянґнер підписав із представниками радянського командування порозуміння про здачу міста. Згідно із підписаним протоколом, польські військові мали залишити у Львові всю свою зброю, за що їм гарантували право відійти організованими колонами до румунського кордону. Опівдні 22 вересня 1939 року підрозділи Червоної армії вступили до Львова. Радянська сторона брутально порушила умови домовленості. Хоча поляки склали зброю й не чинили опору, офіцерів і генералів було заарештовано й відправлено до таборів, а згодом знищено[45].

У районі Львова радянська сторона захопила як трофеї кілька польських літаків. Зокрема, на летовищі Скнилів до червоноармійців потрапили чотири пошкоджені літаки ПЗЛ П-23Б „Карась". Певний час вони перебували в руках німців, однак ті не виявили інтересу до їх евакуації. Три із цих машин належали до 55-ї окремої ескадрильї легких бомбардувальників зі складу 5-го авіаційного полку та 31-ї розвідувальної ескадрильї з Познаня. У 1940 році захоплений у Львові бомбардувальник „Карась" виставляли у Києві разом із іншими трофеями, які здобула Червона армія на Західній Україні[46].

Крім цього, на Скнилові був захоплений прототип польського пасажирського літака ПЗЛ-44 „Віхер", а у Вишеньці (тепер село не існує, його територія входить до складу Яворівського військового полігону) під Львовом – пошкоджений пасажирський літак американського виробництва „Локгід" Л-10А „Електра". Згодом обидві машини використовували в СРСР, станом на 1 липня 1940 року вони входили до складу ескадрильї особливого призначення Головного управління цивільного повітряного флоту[47].

Реально оцінюючи ситуацію і передбачаючи початок збройного конфлікту, польське командування у Львові зуміло уникнути значних втрат бойового авіаційного складу на землі в перший день війни. Унаслідок бомбардування львівського летовища Скнилів 1 вересня 1939 року були знищені чи пошкоджені лише навчальні і спортивні літаки. Жодна із військових машин, які входили до складу 6-го авіаційного полку, що базувався у Львові, не постраждала. На момент початку бойових дій ці літаки переправили на інші ділянки фронту.

У наступні дні протиповітряна оборона Львова діяла в складних умовах, зокрема, була відсутня система попереднього оповіщення. Пункти попереднього оповіщення, які мали діяти за 60–120 км від міста, не вдалося створити з об'єктивних причин, оскільки вже від 12 вересня німецькі війська підійшли до міста й розгорнули бої на його околицях. Зважаючи на відсутність у Львові та його околицях польських винищувачів, німецька бомбардувальна авіація, яка атакувала місто, практично не зустрічала протидії з повітря. Суттєвою проблемою для

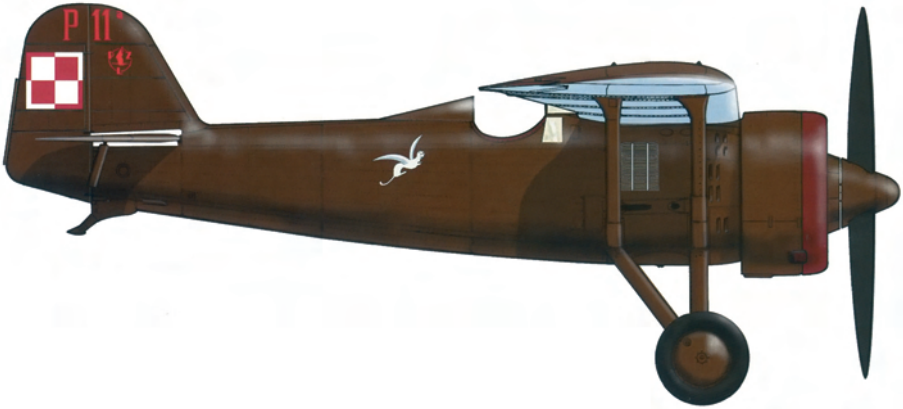

Польський винищувач ПЗЛ-11а із розпізнавальними знаками 162-ї ескадрильї 6-го авіаційного полку Війська Польського, що базувався у Львові

польських сил стала втрата вже у перший день боїв за Львів головного військового летовища міста – Скнилів.

Німецька авіація зуміла домогтися цілковитого панування у повітрі в районі Львова. Головними цілями німецьких авіанальотів спочатку було військове летовище Скнилів, а згодом – головний залізничний вокзал. Німецькі авіанальоти на лінії залізничного сполучення у районі Львова серйозно ускладнили і сповільнили темпи концентрації польських військ. Водночас, німцям не вдалося повністю паралізувати рух на львівському залізничному вузлі. Кілька бойових вильотів у район Львова у вересні 1939 року здійснили словацькі військові летуни, які мали завдання прикривати німецькі бомбардувальники.

Зі стратегічного погляду дії німецької авіації у районі Львова слід визнати успішними. Повітряні удари не дали змоги сконцентрувати тут польські сили, а також завадили ефективній взаємодії між різними підрозділами, які відступали у східному напрямку.

Польська авіація в околицях Львова здійснювала головно польоти, спрямовані на забезпечення зв'язку між командуванням оборони міста і командирами великих військових з'єднань. Також було виконано низку розвідувальних польотів. Польські пілоти виконали крім того одне незвичне завдання, – повітряним шляхом перевезли 13 вересня 1939 року з-під Львова в околиці Перемишля штаб генерала дивізії К. Сосновського. Цю місію виконали пілоти 56-ї розвідувальної ескадрильї на машинах P-XIIД „Люблін". Зустрічі у повітрі польських і німецьких машин у районі Львова були лише випадковими. Єдина польська повітряна перемога, якої досягнув 17 вересня 1939 року польський пілот-винищувач І. Дудвал, була водночас і останньою перемогою польських пілотів у німецько-польській війні 1939 року.

ПРИМІТКИ

1 Pawlak J. Polskie eskadry w Wojnie Obronnej 1939. – Warszawa, 1991.

2 Cynk J. Siły lotnicze Polski i Niemiec 1939. – Warszawa, 1989; Cynk J. Polskie lotnictwo myśliwskie w boju Wrześniowym. – Warszawa, 2000.

3 Glass A. Wrześniowe straty 1939. – Warszawa, 2001.

4 Olejko A. Działania lotnicze w pasie Karpackim w latach 1914–1947. – Rzeszów, 2005; Olejko A. Pluton Lotniczy Warszawskiej Brygady Pancerno-Motorowej we wrześniu 1939 r. // Lotnictwo. (Warszawa). – 2010. – № 1. – S. 86–92.

5 Emmerling M. Luftwaffe nad Polską 1939. Cz. 1. Jagdflieger. – Gdynia, 2002; Emmerling M. Luftwaffe nad Polską 1939. Cz. 2. Kampfflieger. . – Gdynia, 2005.

6 Кукурудза Л. Війна в небі Західної України у вересневій кампанії 1939 р. // Військово-історичний альманах. – 2004. – Ч. 2 (9). С. 66–81; Кукурудза Л. Воздушная война над Западной Украиной. Сентябрь 1939 г. // Авиация и время. – 2004. – № 6. – С. 29 – 33.

7 Włodarkiewicz W. Lwów 1939. – Warszawa, 2003. – S. 19.

8 Cynk J. Polskie Lotnictwo wojskowe w okresie międzywojennym. Część III. Koniec gen. Rayskiego oraz spóźnione próby poprawy gotowości bojowej lotnictwa i nowy plan jego rozbudowy zgodny ze strategią obronną // Lotnictwo. – 2004. – № 9. – S. 49.

9 Pawłowski T. Gra wojenna lotnictwa i obrony przeciwlotniczej kraju 1937 // Lotnictwo. – 2008. – № 6. – S. 84.

10 Енциклопедія Львова. Т. 2. / Під ред. А. Козицького. – Львів, 2008. – С. 155.

11 Wróblewski J. Armia „Łódź”. – Warszawa, 1975. – S. 48.

12 Wróblewski W. Obrona powietrzna stolic 1914–1945. – Warszawa, 2000. – S. 52.

13 Pawlak J. Samotne zalogi. Warszawa, 1992. – S. 303.

14 Olejko A. Działania lotnicze w pasie Karpackim … S. 177.

15 Emmerling M. Luftwaffe nad Polską 1939. Cz. 1. – Gdynia, 2002. – S. 108.

16 Włodarkiewicz W. – Lwów, 1939. – S. 45.

17 Olejko A. Działania lotnicze w pasie Karpackim … S. 204.

18 Німці не виявляли зацікавлення стосовно залишених на летовищі машин. 20 вересня 1939 р. на коротний час летовище Скнилів повернулося в польські руки, його захопили дві „Сілезькі” роти Національної оборони, які у складі групи генерала К. Соснковського проривалися на допомогу Львову із заходу. Поляки взяли 15 полонених, з якими, не чіпаючи літаків, що все ще стояли на летовищі, відійшли до Львова.

19 Руккас А. Бойові дії загонів ОУН у вересні 1939 р. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск до 60-річчя УПА. – Дрогобич, 2002. – С. 387.

20 Włodarkiewicz W. Lwów 1939. – S. 69. У ході боїв за місто зенітні кулемети використовували також для наземних боїв. До прикладу, 14 вересня рота зенітних кулеметів підтримувала наступ батальйону 19-го піхотного полку на ліс в околицях Руського Рясного.

21 Włodarkiewicz W. Lwów 1939. – S. 186. Зважачи на технічну швидкострільність автоматичної гармати „Бофорс”, яка становила 120–160 пострілів на хвилину, 2 тисячі набоїв – надто малий запас.

22 Sosnkowski K. Cieniom września. – Warszawa, 1988. – S. 136.

23 Dziennik Polski. – 1939 p. (№ 252). – 14 września.

24 Olejko A. Działania lotnicze w pasie Karpackim … – S. 192.

25 Hlebko A. W szwadronie rozpoznawczym obrony Lwowa we wrześniu 1939 r. // Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej. – 1977. – № 77. – S. 458.

26 Варшавська танково-моторизована бригада створена у червні 1939 р. на основі 1-го полку кінних стрільців. Під час німецько-польської війни у вересні 1939 р. бригада, яка була одним із двох підрозділів такого типу у Війську Польському, спочатку перебувала в резерві головного командування, а від 4 вересня діяла в складі новоутвореної армії „Люблин".

27 Olejko A. Pluton Lotniczy Warszawskiej Brygady Pancerno-Motorowej we wrześniu 1939 r. // Lotnictwo. – 2010. – № 1. – S. 88.

28 Серел інших трофеїв Червона армія захопила у Львові 700 т пального та 200 т нафти. Włodarkiewicz W. Lwów, 1939. – S. 190.

29 Cynk J. Polskie Lotnictwo wojskowe w okresie międzywojennym. Część III. Koniec gen. Rayskiego oraz spóźnione próby poprawy gotowości bojowej lotnictwa i nowy plan jego rozbudowy zgodny ze strategią obronną // Lotnictwo. – 2004. – № 9. – S. 50.

30 Belczar B., Kopański T. Pluton Łącznikowy nr 3 lotnictwa Armii Kraków – wrzesień 1939 r. Lotnictwo. – 2005. – № 9. – S. 48. Підрозділ був створений 4 вересня 1939 р.

31 Belczar B., Kopański T. Pluton Łącznikowy nr 3… – S. 49.

32 Olejko A. Działania lotnicze w pasie Karpackim w latach 1914–1947. – Rzeszów, 2005. – S. 246.

33 Olejko A. Działania lotnicze w pasie Karpackim w latach 1914–1947. – Rzeszów, 2005. – S. 247.

34 Skalski S. Czarne krzyże nad Polską. – Warzsawa, 1967. – S. 192. Під час німецько-польської війни у вересні 1939 р. підпоручник С. Скальський був найрезультативнішим із польських пілотів. Тривалий час уважалося, що він зумів збити шість та пошкодити три німецьких літаки. Продовживши війну в складі ВПС Франції та Великої Британії, офіцер досяг найбільшої серед польських винищувачів кількості повітряних перемог. Утім, сучасні дослідження із залученням німецьких архівних матеріалів,підтверджують тільки три перемоги підпоручника С. Скальського у вересні 1939 р. Див.: Emmerling M. Pomorski dywizjon myśliwski III/4 – najskuteczniejszy dyon w kampanii wrześniowej // Lotnictwo. – 2004. – № 9. – S. 60, 62.

35 Skalski S. Czarne krzyże nad Polską. – Warzsawa, 1967. – S. 198–199.

36 Włodarkiewicz W. Lwów 1939. – S. 154.

37 Кукурудза Л. Авиация и время. – С. 31.

38 Лопуховский Л., Кавалерчик Б. Июнь 1941. Запрограмированное поражение. – Москва, 2010. – С. 163.

39 Emmerling M. Luftwaffe nad Polską 1939. Cz. 1. – Gdynia, 2002. – S. 176.

40 Wawrzyński M. Czerwone gwiazdy – sojusznik czarnych krzyży nad Polską. Lotnictwo sowieckie nad Kresami wrzesień – październik 1939. – Warszawa, 2008. – S. 91.

41 Cynk J. B. Polskie… – S. 408.

42 Włodarkiewicz W. Lwów 1939. – S. 173.

43 Ibid. – S. 177.

44 Ibid. – S. 173.

45 Історія Львова. – Т. 3: Листопад 1918 – поч. XX ст. / Під ред. Я. Ісаєвича, М. Литвина, Я. Стеблія та ін. – Львів, 2007. – С. 168–169.

46 Wawrzyński M. Czerwone gwiazdy – sojusznik czarnych krzyży nad Polską. Lotnictwo sowieckie nad Kresami wrzesień – październik 1939. – Warszawa, 2008. – S. 146.

47 Степанов А. С. Развитие советской авиации в предвоенный период (1938 год – первая половина 1941 года). – Москва, 2009. – С. 393.